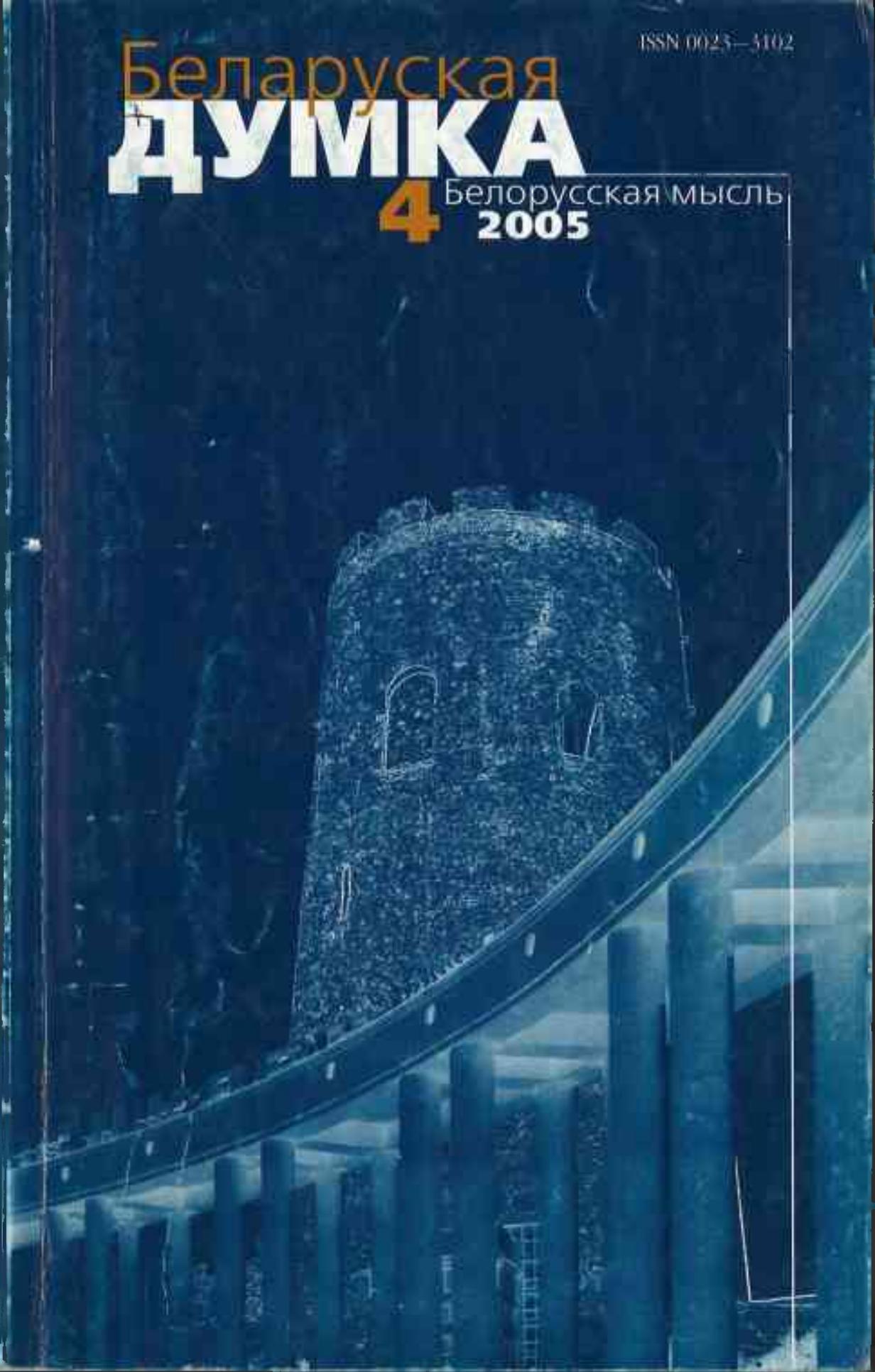

ISSN 0023-3102

Беларуская
ДУМКА

4 Беларуская мысль
2005

30п 478/2005/4

Заснавальнік

АДМІНІСТРАЦЫЯ ПРЭЗІДЭНТА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Выдаецца з кастрычніка 1991 г.

4
красавік
2005

**ШТОМЕСЯЧНЫ НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ
І ГРАМАДСКА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ ЧАСОПІС**

У НУМАРЫ:

	<i>Час информации</i>	
	Мальцев Л. Великая Победа: уроки и выводы	3
ФІЛАСОФІЯ І СУЧАСНАСЦЬ	Величко В. Перестройка, потопившая Союз	16
ПРАВА	Сукало В., Яковлева Т. Совершенно нескретно	27
НАВУКА І ТЭХНАЛОГІІ	От политики выживания — к работе на опережение. «Круглый стол»	33
	Місупа П. Цягла ў новым амітэуа	40
ЭЎРЫКА!	По страницам зарубежных журналов	44
	Курлыпо А., Сверх В. ...Плюс защита населения	48
	Ширшов И. Плодоносные «черенки» демократии	53
ЭКАНОМІКА	Марков А. Использовать свои преимущества	60
ПЛАНЕТА І МЫ	Адамжаров Г. В интересах народов двух государств	65
	Приходько Ф. Человек трудом велик	74
УЛАДА	Саудіч У. На мяжы — у Мязанах	81
АСОБА	Багун В. Жывіце, людзі, доўга	89
МОМАНТ ІСЦІНЫ	Шелехов М. Бойтесь данайшев	96
СОЦЫУМ: РАКУРСЫ І ГРАНІ	Цалко В. Цель — преодоление	107
	Пракопчык Н. Водар хлеба — пах зямлі	110
АДУКАЦЫЯ І ВЫХАВАННЕ	Сермяжко Е. Как их теперь называть?	113
	Бузов П. Сказ о мусоре в языковой культуре	119
ДУХОУНАСЦЬ	Ломсадзе Л. Любовь, неподвластная смерти	122
	Нікітчанка С. Сяйво простых вобразаў	129
ГІСТАРЫЧНАЯ ПАМЯЦЬ	Сабіло И. Святое поколение победителей	135
	Долготович Б. Сыны Украины в боях за Беларусь	139

СВЕТ МАСТАЦТВА	Марціновіч А. Святая да кнігі любоў	144
ЛІТАРАТУРА І ЖЫЦЦЁ	Красоўская А., Борисов Г., Шпыркоў А. <i>Вершы</i> Даніленка М. <i>Апалядзні</i>	152 156
КРЫТЫКА І БІБЛІАГРАФІЯ	Локун В. Вайна і мір Кузьмы Чорнага Новікова А. Личность на экране	163 169
СПОРТ І ЗДАРОЎЕ	Давідоўскі С. Быць як усе ці застацца сабой Шырко В. Алімпіец з глыбінкі Желобкович М. Не замыкацца в стенах вуза	172 176 182
ЭКАЛОГІЯ	Лукашэвіч А. «Голубые кольца» Беларусі Академия веселых наук	184 192

Галоўны рэдактар У. П. ВЯЛІЧКА

Рэдакцыйная калегія:

У. П. Андрэйчанка, С. П. Вінакурава, Л. Я. Землякоў, А. А. Каваленя,
Ч. С. Кірвель, С. Н. Князеў, С. С. Лаўшук, А. А. Марціновіч,
Г. А. Махнач, М. У. Мясніковіч, А. В. Праляскоўскі, С. В. Рашэтнікаў,
У. В. Русакевіч, М. С. Сташкевіч, І. А. Чарота,
У. М. Шымаў, М. М. Шэлехаў, Л. М. Якавенка

Тэлефоны рэдакцыі:

галоўнага рэдактара — 232-13-24; першага намесніка галоўнага рэдактара — 232-13-36;
намесніка галоўнага рэдактара — 287-16-54; прыёмнай — 232-12-94;

аддзелаў: філасофіі, гісторыі і міжнароднага жыцця — 287-16-54; дзяржаўнага
будуўніцтва — 287-18-91; эканомікі — 287-19-88; навукі і тэхналогій — 287-18-91;
экалогіі і медыцыны — 287-15-82; сацыяльных праблем і права — 287-15-82;
адукацыі і маралі — 287-19-88; літаратуры і мастацтва — 232-13-36; мастацкага
афармлення — 287-18-91; карэктарскай — 287-17-65; бухгалтэрыі — 287-17-88;
факс — 287-17-88. *E-mail:* beldumka@telecom.by.

Часопіс выходзіць на беларускай і рускай мовах у залежнасці ад мовы аўтарскага арыгінала. Аўтары апублікаваных матэрыялаў у адпаведнасці з Законам аб друку нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных фактаў і звестак. Рэдакцыя можа друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Рукапісы не рэцензуюцца і не вяртаюцца. Перадрукоўванне дазваляецца па ўзгадненню з рэдакцыяй, спасылка на часопіс «Беларуская думка» абавязковая.

Мастацкі рэдактар Н. Ф. Альхоўская

Тэхнічны рэдактар Н. Я. Гарбар

Карэктары: Р. І. Акшэўская, Т. Ф. Архіпенка, Л. П. Жыткавец

Падпісана да друку 25.03.2005

Фармат 70x108¹/₁₆. Афсетны друк. Гарнітура Таймс. Папера афсетная

Умоўна-друк. арк. 16,8. Умоўн. фарбааб. 17,2. Ул.-выд. арк. 20

Тыраж 5718 экз. Заказ 427. Цана ў розніцу — 1500 руб.

Адрас рэдакцыі: 220013, Мінск, вул. Б. Хмяльнішкага, 10а.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларускі Дом друку».
220013, Мінск, праспект Францішка Скарыны, 79.

М. Гудзіў (ілюстрацыя),
К. Чорна.
Люба Лук'янская, 1960.

Валянціна
ЛОКУН
Кандыдат
філалагічных навук
Пінск

Вайна і мір Кузьмы Чорнага

XX ст. у еўрапейскай літаратуры адзначана панаваннем эпічна-псіхалагічнага рамана, які пераняў вопыт псіхалагічнай прозы XIX ст., эпічныя традыцыі папярэдняй літаратуры. Эпізацыі рамана садзейнічала эпоха з яе драматычнымі калізіямі і гістарычнымі катаклізмамі: Першая сусветная вайна, Кастрычніцкая рэвалюцыя і падзел свету на два лагеры — капіталістычны і сацыялістычны, узнікненне фашызму і як вынік — Другая сусветная вайна. Мастацкі паказ гэтых падзей патрабаваў адэкватнай формы — «псіхалагічна-эпічна-трагедынай».

Нацыянальная свядомасць як частка свядомасці гістарычнай

Аб'ектам адлюстравання ў К. Чорнага была рэальная гісторыя ў сваім драматычным развіцці. Свет на мяжы

апакаліпсісу — пра гэта раманы пісьменніка 40-х гадоў. Яны тым і адрозніваліся, што мастацкімі тэкстамі «ўпраўляла» эпічная канцэпцыя ў сінтэзе з канцэпцыяй драматычнай.

Падыход да гісторыі як да працэсу трагедычнага вызначыў галоўныя характарыстыкі раманняга мыслення еў-

рапейскіх пісьменнікаў часоў Другой сусветнай вайны. У творах савецкіх празаікаў тых часоў разам з трагедыйнасцю жыла і вера ў новую шчаслівую будучыню. У яе верылі нават героі аповесці В. Някрасава «У акопах Стаўлінграда» — аднаго з самых трагічных твораў перыяду вайны.

Савецкая літаратура, у тым ліку і беларуская (К. Чорны, М. Лынькоў, І. Мележ, І. Навуменка, А. Кулакоўскі, І. Шамякін, В. Быкаў і інш.), успрымала вайну як акт справядлівы са свайго боку, як падзею агульнанародную, і гэта дало ёй магчымасць адлюстравана чалавека моцнага духам, унутрана ўзмужнелага праз вайну. П. Топер адзначаў, што літаратура краін Усходняй Еўропы перыяду Другой сусветнай вайны і Супраціўлення «ўносіць у сусветнае мастацтва моцны зарад героікі і веры ў чалавека»¹. Гэтым яна адрозніваецца ад літаратуры «згубленага пакалення» і экзистэнцыяльнай. Герой вайны ў савецкай літаратуры 40—першай паловы 80-х гг. — чалавек, які, апынуўшыся ў экстрэмальнай сітуацыі, імкнецца захаваць у сабе сілу для барацьбы з ворагам.

«Ваенныя раманы» К. Чорнага ў кантэксце савецкай літаратуры адметныя, яны — пра чалавека з яркай індывідуальнасцю і разам з тым пра беларуса, пра чалавека надсацыяльнага, анталогічнага. К. Чорнага цікавіць нацыянальная свядомасць як неад’емная частка свядомасці гістарычнай — праз свядомасць індывідуальна-капкрэтную. У той час, як, скажам, у еўрапейскім рамане — французскім, нямецкім, польскім, чэшскім, балгарскім і г. д. — катэгорыя нацыянальнага не атрымала такой высокай ступені прырытэтнасці.

Заканамерна, што першыя буйныя творы пра вайну створаны літаратарамі менавіта славянскага рэгіёна. Перш за ўсё Беларусі, Украіны і Расіі. Гэтыя краіны прынялі на сябе галоўны і самы моцны разбуральны ўдар нямецкай арміі, сталі месцам крывавага ваеннага падзея. Духоўнае ўзвышэнне асобы і яе дэградацыя — дзве дамінанты, дзве лініі, на якіх будаваўся ўнутраны канфлікт «васных» раманаў. Яны ж і паядноўвалі ўсе структурныя

элементы, неаднародныя па сваёй сутнасці, у адно мастацкае цэлае.

Ваенныя раманы К. Чорнага не ўпісваюцца і ў класічныя каноны еўрапейскіх літаратур. І не толькі па характару жанру, а і па характару вайны, адлюстравання жыцця чалавека. К. Чорны сінтэзаваў у сваіх тэкстах эпіку Л. Талстога і быццёвую аналітыку Г. Маркеса. Разам з тым ён быў «традыцыйналістам», прыхільнікам псіхалагічнай прозы ў той ступені, як і Р. Ралан, Д. Голсуарсі, Т. Драйзер, М. Шолахаў, А. Тамсаарэ, Я. Колас, М. Гарэцкі. А пасля будоў І. Мележ, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў, В. Адамчык, В. Быкаў («Знак бяды»), У. Гніламёдаў і інш.

Каб загаварыў беларус з усім светам

У беларускую літаратуру К. Чорны прыйшоў услед за М. Гарэцкім, прыйшоў з «самага дна беларускага жыцця-быцця», разам са сваімі ідэямі, разам са сваім геніяльным адчуваннем духоўнага стану беларусаў, адчуваннем духоўнай драмы ў менталітэце беларуса XX ст. Прыйшоў як сялянскі сын і адначасова як сын усяго чалавецтва. Яму, як нікому раней (за выключэннем, хіба, Я. Коласа), удалося найглыбока зразумець нацыянальнасць і сацыяльнасць прыніжэнне, што несла беларусу «адвечнае прыгнечванне духу...».

Проза К. Чорнага 30-х гадоў (апаўдданні, раманы «Сястра» і «Зямля») усяляла беларуса годнага, прыгожага, з жывой душою, з адметнай культурай, а таксама — беларуса, якога з пакалення ў пакаленне змушвалі зняверыцца ў самі сабе. У 40-я гады, найперш у раманах «Пошукі будучыні» і «Млечны Шлях», загучаў яшчэ і матчыў страты Бацькаўнічыны. «Спадчына К. Чорнага там, дзе яна ацалела ад разбуральных уплываў нарматыўзму, відавочна з’яўляецца радовішчам старых і новых беларускіх архетыпаў, г. зн. глыбока ўгрунтаваных на нацыянальнай псіхалагічнай глебе інтэгральных вобразаў беларускай рэчаіснасці»².

Савецкая эстэтыка, пачынаючы з 20-х гадоў XX ст., арыентавалася «на прадстаўніцтва народа» (Г. Бялая), «прадстаўніцтва» вялікіх калектываў

людзей, раней «безгалосых», якія сваёй мовай і сваім мысленнем цяпер сведчылі самі пра сябе. Так у структуру мастацкага цэлага ўводзілася «думка народная». Гэты працэс закрануў і прозу К. Чорнага. Письменнік прыйшоў у літаратуру, каб з усім светам ізноў, пасля Дуніна-Марцінкевіча, загаварыў беларускі народ. Па-новаму загаварыў.

К. Чорны задумаў напісаць вялікі мастацкі цыкл, ён імкнуўся стварыць нацыянальныя вобразы-тыпы. Такія былі ўжо акрэслены ў яго ранейшых апавяданнях. Але, на жаль, жыццё, ці, дакладней, таталітарная дзяржава, перакрэсліла планы мастака. Пакалечаны, амаль сляпы пасля катаванняў у яжоўскай турме ў Мінску письменнік запіша ў сваім дзёніку: «Божа, напішы за мяне мае раманы...»³.

Так атрымалася, што свае буйныя творы К. Чорны не мог давесці да канца. Письменніку 30-х гадоў цяжка было заставацца свабодным ад афіцыйных догмаў. І толькі ў раманах 40-х гадоў яму ўсё ж удалося адлюстраваць трагедыю нацыі, у якой нішчаць усё — уласны «дом» і будучыню, паказаць трагедыю чалавека, у якога адбіраюць дзедаўскі пасад і шчасце працаваць на роднай зямлі, адбіраюць маладосць і сям'ю, дзяцей і будучыню гэтых дзяцей, «нават мару пра сваю дамоўку, пра тую часіну, калі ён (чалавек.— В. Л.) зноў возьмецца націраць спакойна мазалі на руках і на нагах і ціха сабе ліць сёмы пот на зямлі».

Л. Талстой падзяляў войны на справядлівыя і несправядлівыя. Беларусы М. Гарэцкі, а за ім і К. Чорны адхілялі ўсялякія. З іх апавядальнай прасторы знікла катэгорыя гераічнага ў «чыстым» выглядзе, яна сінтэзавалася з катэгорыяй трагічнага. Апошняя стала дамінаваць у беларускай прозе.

Рэалістычна-эпічны раман 40-х гадоў трансфармаваўся, ён набыў якасці жанру народнай трагедыі. Унутранае напружанне ваенных раманаў К. Чорнага абумоўлена трагізмам народнага непрыманнага вайны. У гэтай сувязі назіраецца і пэўная рухомасць апавядальных цэнтраў: знешняга, падзейнага і ўнутранага, духоўнага. «Падпарадкаванасць» духоўнаму, дыктае духоўнага. Героі К. Чорнага набывалі ўсё большую

ўнутраную незалежнасць, яны былі не толькі суб'ектам назірання з выпрацоўкай пэўнай апэнанкі, а ўсё часцей ператвараліся ў суб'ект перажывання. Сутнасць ваенных раманаў К. Чорнага вызначаюць не столькі ваенна-гістарычныя эпізоды, колькі адлюстраванне «міру», жыцця простага народа на акупаванай немцамі тэрыторыі. Дапоўніўшы «жыццё ў вайне» эпіздамі Першай сусветнай, К. Чорны такім чынам пашырае геаграфію народнага жыцця, яго часавую сферу. Гэта садзейнічала вырашэнню галоўнай мастацкай задачы письменніка: выявіць, як уздзейнічалі, перайначвалі катаклізмы вайны «прыроднае» жыццё беларуса, у чым выявіўся яго, беларуса, нацыянальны характар, якім новым зместам напоўнілася нацыянальная свядомасць.

А. Сабураў называў «Вайну і мір» Л. Талстога «рускай нацыянальна-гераічнай эпопеяй». Гэты раман, на думку даследчыка, абазначаў «новы этап... у гісторыі рускага ваеннага эпасу, які на час стварэння эпопеі Талстога меў амаль тысячагадовую традыцыю»⁴. Этапам у гісторыі беларускага ваеннага эпасу адпаведна можна лічыць творы К. Чорнага (яшчэ адным, папярэднім, была творчасць М. Гарэцкага) — праз гамераўска-талстоўскую традыцыю адлюстравання жыцця народа, праз эпізацыю характару беларуса. Да ўсяго, К. Чорны нанова адкрыў і рэалізаваў нацыянальныя прынцыпы «эпічна-трагічнага» апавядання. У аснову ягонага канцэпцыі жыцця пакладзена ідэя руху: «Дзень за днём і месяц за месяцам, зіма за восенню... і да вясны і да лета яшчэ далёка было. А яшчэ далей да зорнага мігцення на вераснёвым небе... Але сонца было яшчэ высока, і здавалася, што вось неўзабаве над бліскучай разлегласцю снягоў цвыркне першы жаўранак. Начаю свяціў месяц поўны і даўгаваты» («Пошукі будучыні»)». Чалавек ёсць частка гэтай субстанцыяльна-прыроднай «сферы», яны ўзаемазвязаныя, узаемазалежныя. Прыродная «сфера» накладвае свой адбітак на працэс фарміравання ўнутранага свету чалавека, яго духоўнай сутнасці, этыкі і маралі.

К. Чорны аддаваў перавагу аб'ектываванаму пісьму, ён быў прыхільнікам

нешасрэднага аўтарскага апавядання з паглыбленнем у складана-супярэчлівыя метамарфозы чалавечай душы. Суб'ектывны элемент яго прозы — расказы яго герояў пра сябе, пра падзеі свайго жыцця (апаведы Сымона Ракуцькі, старога Нявады пра блуканні на чужбіне і г. д.). Разам з гэтым у тэкстах К. Чорнага можна знайсці і суб'ектывавана-аб'ектываваную форму «мы», калі голас аўтара спалучаецца з галасамі персанажаў. У рамане «Пошукі будучыні» чытаем: «Мы былі ў полі. Тыя гады прымусілі нас змалку дзеён прывучацца да плуга і касы, да пілы і сякеры, да гэбля і долата, да молата і кавадла» [6, 7]. Гэтае калектыўнае «прызнанне» адразу ж дапаўняецца аўтарскім удакладненнем: «Сталася так, што дзесяцігадовыя дзяўчаткі жалі жыта, дванаццацігадовыя хлапчукі аралі як мае быць, а пятнаццацігадовыя самі вялі гаспадарку, кармілі сем'і працай рук сваіх, ведалі дзе, што і як сеяць, умелі зрабіць новы панарад і драбіны і давалі слушныя заўвагі кавалю... Шаснаццацігадовыя хлопцы халзілі па пілоўцы, а семнаццацігадовыя пачыналі пераймаць цясларства» [6, 7].

Паядноўваюцца ў адно мастацкае цэлае два апавядальныя пласты, у выніку чаго ствараецца выразны малюнак сацыяльна-эканамічнага становішча пёскі. Апавядальная структура развіваецца як працэс паслядоўнага апісання формаў працоўнай дзейнасці. Перадаецца адмысловы рытм сялянскага жыцця ўвогуле. Рэальнае жыццё вёскі, такім чынам, падаецца нібыта скрозь прызму двух светаўспрыманняў, якія не супярэчаць, а дапаўняюць адно аднаго. Яны з'яўляюцца рознымі ўзроўнямі ўспрымання і абагульнення. Калектыўнае «мы» паглыбляецца, ускладняецца аўтарскай думкай, у выніку чаго рэалістычныя малюнкi народнага жыцця пачынаюць якасці эпічнага малюнка.

Трагічнасць дзяцей вайны

Уся апавядальная структура «ваенных» раманаў К. Чорнага запоўнена аб'ектывавана-суб'ектываваным стаўленнем да свету. У складаным сінтэзе народных галасоў нярэдка на першы план вылучаюцца галасы дзяцей вай-

ны, дзяцей, якія дачасна рабіліся дарослымі. А гэта ўжо момант нараджэння трагедыі: «Унь на самым крайнім палетку холдзіць за плугам чатырнаццацігадовая Волечка Нявадавых. Сам Нявада больш як паўгода не шле пісем з вайны» [6, 7]. Недзе ідзе вайна, нехта ваюе, нехта трапляе ў палон, а тут, на зямлі, адбываецца спрадвечная дзея. Земляробы, а гэта, да ўсяго, зусім яшчэ дзеці, падлеткі, аруць зямлю. Так абстрактнае паняцце «вайна» набывае ў прозе пісьменніка адметнае, індывідуальна-канкрэтнае аблічча.

Вайна і дзеці — гэта найбольш трагічнае словаспалучэнне. Вобраз Волечкі Нявадавай з рамана «Пошукі будучыні» з'яўляецца не толькі глыбока нацыянальным, але і трагічным. Яна — дзіця прыроды, дзіця зямлі беларускай. І гэтка ж цяжкая, як зямля.

Няшчасці і жыццёвыя драмы загартоўвалі характар дзяцей вайны ад самага нараджэння. Вось і малая Волечка стала моцнай і стрыманай на пачуцці яшчэ ў дзяцінстве. «Як самая сталая з усіх жанчын свету» [6, 11] становіцца Волечка на пачатку свайго жыццёвага шляху. Такою яе робяць жыццё і вайна, незалежна ад яе волі.

Неўзабаве да аднаго трагічнага лёсу аўтар далучыць яшчэ адзін, таксама пакалечаны вайной, — лёс «выгнанца з пад Вілейкі» [6, 17] Кастуся Лукашэвіча. Падлетак, «год шаснаццаці», удзякач, ён, пахаваўшы «пры дарозе» маці і сястру, вязе на «старой растрэсеннай фурманцы» яшчэ аднаго памерлага — свайго бацьку. Але сэрца хлопчыка напоўнена не слязьмі і адчаем, а пачуццём адказнасці: ён павінен па-людску, на могілках, пахаваць бацьку. Падлетак і на палоннага немца глядзіць не столькі як на ворага, колькі як на перашкоду, бо праз яго, немца, ён затрымаецца з пахаваннем, з выкананнем свайго галоўнага абавязку на зямлі. Абавязку жывога перад памерлым.

Сімвалічны вобраз «старой растрэсеннай фурманкі», на якой Кастусь уязджае ў вёску. Гэта метафара лёсу героя, метафара лёсу Волечкі. (І лёсу ўсяго пакалення дзяцей вайны, дадам.) Таму гэтыя два лёсы і сышліся на «вялікім старым шляху паміж усходам

і захадам» [6, 8]. Гэта — цэнтр іх Сусвету. Такім жа цэнтрам пазней будзь Курані ў герояў І. Мележа, Верамейкі — у І. Чыгрынава.

Героі К. Чорнага дзейнічаюць на фоне дэталева вылісанага «знешняга» свету, у «кантэксце» навакольнай прыроды. Мастацкія вобразы набываюць маштабнасць, бо яны ўбіраюць у сябе, акрамя асобных адносін, і адносіны суб'ект-аб'ектыўныя: «Вераснёвая ноч стаяла над зямлёй. Уся яго (Кастуся.— В. Л.) істада напоўнілася нагхнёным адчуваннем гэтай зорнай і ціхай ночы... Зорнае неба ўсё таксама распасціралася ў шырокай вышыні» [6, 12]. Разам з тым касмічная прастора выклікае ў героя не толькі захапленне, але і тугу, яна падштурхоўвае яго да думкі аб цеснай паяднанасці чалавека з космасам, з небам і зоркамі. Як у Л. Талстога («Вайна і мір»), калі князь Балконскі, паранены, ляжаў пад небам Аўстэрліца. Балконскі адкрыў тады для сябе бясконцае ў часе і прасторы зорнае неба — як працяг зямной прасторы. Яны былі часткамі аднаго бязмежнага цэлага. І ён, Балконскі, таксама частка гэтай прасторы. Не столькі зямлі, якая мае свой пачатак і канец, а менавіта неба, духоўнага космасу, бясконцага і ўсюдыснага.

Кастусь, у параўнанні з Балконскім, зямны. Неба і зоркі выклікаюць у яго душы пачуццё адзіночаты і непрыкаянасці. «Скора дзень. Трэба зноў ехаць. Куды? Чаго? Навошта? Чаго шукаць у шырокім свеце?» [6, 12].

Матыў тугі, які «нарадзіўся» ў сферы «асобна-суб'ектыўнай», выходзіць за межы чалавечых адносін, становіцца катэгорыяй універсальнай, ён закранае і сферу матэрыяльную, прыродную. «Ясны сум восені, здавалася, плыве з ветрам, і ўсё вісіць, як доўгачаканая ласкавасць» [6, 15]. Настрой ці стан прыроды зліваецца са спавядальным настроем героя. Адчуўшы сваё духоўнае яднанне, «адзінкавасць» з навакольным светам, Кастусь паступова як бы вызваляецца ад свайго пачуцця, ад душэўнай прыгнечанасці, «душа яго ўціхамірвалася дарогай, павольнай яздой, восенню і цішынёй» [6, 15].

Прырода нібыта прымірае героя і з самім сабою і з жыццём. Душа яго,

што яшчэ востра пакутуе пасля расстання з бацькоўскім домам, неўзабаве прыме і гэтую дарогу, і гэтую «шыпыну з абсыпаным лісцем». Ужо гэта становіцца яго бацькаўшчынай, яго новым «домам», бо ранейшы «дом», той куточак зямлі, дзе ён нарадзіўся і рос, перастаў быць яго родным домам. Там перарваліся яго карані, трагічна перарваліся. «Як жа ён вернецца туды, калі ўжо бацькі няма? А калі і вернецца, то цяпер гэта ўжо не тое будзе» [6, 21].

К. Чорны, такім чынам, стварае два вобразныя цэнтры, якія аднолькава прасякнуты матывам страчанага дзяцінства (дарэчы, гэты матыв шырока распаўсюджаны ў творчасці пісьменніка). Паступова два цэнтры зніваюцца ў адзін. Узнікае матыв трагічнага пакалення дзяцей вайны. І Волечка, і Кастусь будуць разам процістаяць свету, «які для іх абоіх быў цяпер бязлітасным» [6, 13].

Абараняючы свой дом

К. Чорны адмаўляў рамантыку вайны, пачуцці яго герояў былі падпарадкаваны жыццю рэальнаму, можна нават сказаць, прагматызму жыцця. Здароваму прагматызму сялянскага жыцця. «Душа яго (Кастуся.— В. Л.) чула і вочы бачылі, што стаіць характэрнае зорнай ночы і восень позняя пагодная, аднак жа цяпер сталасць заклапочанага чалавека панавала над усім у яго душы, і гэта было яго шчасце, бо ён не аддаваўся голым пачуццям, а паўнаце жыцця, якое яно ёсць» [6, 28].

Жыццё народа ў прозе К. Чорнага развіваецца нібыта па-за воляй і жаданнямі асобных людзей. Задача апошніх — прыцяць яго аб'ектыўныя законы як свае ўласныя і падпарадкавацца ім. У гэтым было яго, чалавека, выратаванне, яго прадвызначэнне. «Яна (Волечка.— В. Л.) жыла як жылося. Так жа было і з ім (Кастусём.— В. Л.)» [6, 43].

Даваенная проза К. Чорнага арыентавалася ў большай ступені на сацыяльна-тыпалагічныя абагульненні. Яны былі неад'емнай умовай эпічнага адлюстравання. У творах на тэму вайны пісьменніка цікавілі пераважна на-

цыянальна-тыпалагічныя абагульненні. Але галоўнай мастацкай ідэяй вобраза амаль заўсёды заставалася ідэя нацыянальнага высокага духу.

Зло завалодала светам. Дабрыня і сячучаванне саступілі месца крыві і адплаце. Чалавек ператварыўся ў звера — і той, хто хацеў ім стаць, і той, хто не хацеў, але стаў ім, бо толькі такім чынам можна было спыніць працэс азвярэння людзей. Кастусь Лукашэвіч бярэ вінтоўку і, не слухаючы тлумачэнняў Шрэдэра, забівае яго. Робіць ён гэта па-сялянску нетаропка, нават буздэнна (пібыта сена збіраўся касіць), але з унутранага перакананасцю, што ўсё робіць правільна. Ён павінен так зрабіць — каб выратавацца самому і выратаваць будучыню сваіх дзяцей. Сымон Ракуцька, чые гуманныя памкненні ці ў кога не выклікаюць прэрэчання, — гэты Ракуцька таксама прагне крыві, уся істота яго прагне расплаты. І калі ён нарэшце забіў цемца, дык «адчуў яшчэ большую прагу сеяць смерць» [6, 158]. Ракуцька таксама стаў змерам, вымушана, але стаў, каб абараніць свой «дом» і сваіх дзяцей.

Проза К. Чорнага сцвярджае патрыятызм, які мае канкрэтны «змест», а не ідэалагічны ці абстрактны. Ваяўнічасць — трагічны стан беларускага сялянства. Вымушаны забіваць, ён забівае і сябе «першародца», прыроднага. У гэтым — трагічная супярэчнасць героя К. Чорнага.

Письменник падкрэсліваў ідэю першаснасці інстынктаў дабрыні, высокай маральнасці чалавека. Жыццё і дабрыня, праўда і дабрыня для яго заставаліся катэгорыямі аднаго плана. І так, як не можа быць жыцця па-за рухам, яго не можа быць па-за дабрынёй і праўдай. Герой К. Чорнага народжаны для стваральнай працы, ён надзелены ў поўнай ступені дабрынёй і спагадай, ён хацеў жыць свабодна і

годна, сваім домам, і мець працяг у будучыні. За ўсё гэта і змагаўся. За сваю годнасць і свабоду. За свабоду і годнасць сваёй Бацькаўшчыны.

У прозе К. Чорнага адсутнічаюць шырокія прасторавыя і гістарычныя панарамы. Яны скарачаны да гранічна малой, геаграфічна замкнёнай апявальной велічыні — «Вялікага і малога скрыжаванняў». У гэтай сувязі згадваюцца пустэльныя фіёрды ў Гамсуна або Ёкнапатофа ў Фолкнера. Раман К. Чорнага відавочна саступае еўрапейскаму ў плане «фізічных маштабаў», бо ў тэкставай структуры беларускага празаіка дамінуе стыхія духоўнага пачатку.

Вядома, што «дыялектыка душы» была адкрыта задоўга да Пруста, Томаса Мана, У. Фолкнера. Аднак і беларус К. Чорны не застаўся па-за гэтым працэсам. Ён загібнуў у сферу «душы» беларуса і такім чынам пашырыў межы адлюстравання ўнутранага свету асобы чалавека. Здолеў, наколькі гэта было магчымым па тым часе, захаваць у сваёй творчасці «живое» пачуццё. Успрымаючы рэальны свет як страшэннае вар'яцтва, якое сваёй жорсткасцю разбурае слабага чалавека, К. Чорны ў процівагу гэтаму свету паставіў чалавека духоўнага, высокамаральнага. І разам з тым трагічнага — праз духоўнасць і маральнасць. У яго прозе распад гісторыі не вядзе да распаду асобы, як у мадэрнісцкай літаратуры — Ф. Кафка, Дж. Джойс, або пісьменнікаў «згубленага пакалення» — Э. Хемінгуэй, Э. Рэмарк, Р. Олдынган.

Раманы К. Чорнага 40-х гадоў можна назваць раманамі-трагедыямі, у якіх, усё узмацняючыся, гучаў голас трывогі за будучы нацыянальны свет, за той мір, які ўсталюецца пасля вайны.

ЛІТАРАТУРА

¹ Го пер П. Гуманистический смысл подвига и проблемы войны и мира в мировой литературе. // Гуманистический пафос советской литературы. М., 1982. С. 127.

² К о р а н ь Л. Цукровы пеўнік. Мн., 1996. С. 20—21.

³ Ч о р н ы К. Дзённік. (Публікацыя Р. Раманоўскай.) // Полымя, 1988, № 4. С. 163.

⁴ С а б у р о в А. «Война и мир» Л. Толстого. М., 1975. С. 51.

⁵ Ч о р н ы К. Зб. тв.: У 8-мі тамах. Т. 6. Мн., 1974. С. 42. (Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце: першая лічба — том, другая — старонка.)